

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ - ฉบับที่ ๗ ได้ก่อให้เกิดความไม่สมดุลของการพัฒนาประเทศ ทำให้เกิดปัญหา (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๘: ข, สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๘: ๒-๓) คือ

๑. ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ ความยากจน และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรุนแรงขึ้น
๒. ความขัดแย้งในสังคมมีมากขึ้น
๓. ความอ่อนแอของสังคมไทยที่ตกอยู่ในกระแสวัตถุนิยม ก่อให้เกิดปัญหาทางศีลธรรมและปัญหาสังคมมากขึ้น

ทั้งนี้ เป็นเพราะมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวเศรษฐกิจทุนนิยมเสรี ซึ่งต้องใช้เงินลงทุนสูงและพัฒนาเทคโนโลยีตลอดเวลาเพื่อเพิ่มความสามารถในการแข่งขันในตลาดโลก เมื่อประเทศไทยเป็นประเทศยากจนและไม่ได้ลงทุนเพื่อการพัฒนาเทคโนโลยีมาก่อน จึงต้องพึ่งพาทุนและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ นอกจากนี้ การพัฒนาเศรษฐกิจโดยมุ่งเป้าไปที่การแข่งขันในตลาดโลก ทำให้เกิดภาวะพึ่งพาดตลาดโลกขึ้นอีกประการหนึ่งด้วย ในทำนองเดียวกัน การพัฒนาชุมชนก็เป็นไปในลักษณะที่ทำให้ชนบทต้องพึ่งพาทุน เทคโนโลยี และตลาดจากสังคมเมือง โดยประชาชนถูกบังคับให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาตามความต้องการของหน่วยงานภาครัฐ เพราะประชาชนและข้าราชการยังไม่เข้าใจหรือไม่เห็นด้วยกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนา ซึ่งหมายถึงการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกทำโครงการ การดำเนินการ การรับผลประโยชน์ อันเป็นการพัฒนากระบวนการที่นำไปสู่การพึ่งตนเองได้ของชุมชนในที่สุด (อมรา พงศาพิชญ์, ๒๕๔๔: ๓๐)

การพึ่งตนเองเป็นความสามารถที่เป็นตัวของตัวเองในทางความคิดและการตัดสินใจ สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามสภาพท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม สามารถร่วมกับผู้อื่นแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองและชุมชนภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่ โดยมีการพึ่งพาอาศัยกัน (inter-dependence) บนฐานแห่งความเคารพในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, ๒๕๓๑: ๑๒; วิวัฒน์ชัย อัครการ, ๒๕๓๐: ๒๔; สถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๒๕: ๓; สุจิตติ สุกิจิตานนท์และคนอื่นๆ, ๒๕๓๕: ๕; Supanee Chaiumpom, ๑๙๘๗: ๑๓) ความหมายของการพึ่งตนเองเน้นที่จิตสำนึก เจตนารมณ์ หรือความพยายามที่จะกระทำการใดๆ ด้วยความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเองหรือของกลุ่ม โดยยังคงความสัมพันธ์กับผู้อื่นหรือกลุ่มอื่นตามธรรมชาติ

ความเป็นสัตว์สังคมของมนุษย์ ซึ่งมีการช่วยเหลือเกื้อกูลและการแบ่งหน้าที่กันตามกฎเกณฑ์ของสังคม

สำหรับประเทศไทย แม้จะเคยมีความสามารถในการพึ่งตนเองได้ ทั้งในด้านการเกษตร เศรษฐกิจ และสาธารณสุข โดยอาศัยเทคโนโลยีพื้นฐานที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาติ อันเกิดขึ้นและพัฒนาตามความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและสังคม อีกทั้งยังมีการศึกษาถ่ายทอดภูมิปัญญาในระบบวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่เป็นประจำวัน โดยไม่ต้องอาศัยระบบการศึกษาที่แปลกแยกไปจากวิถีวัฒนธรรมและชีวิตปกติสามัญ แต่ผลจากการพัฒนาที่ไม่สมดุล ทำให้ประเทศไทยต้องพึ่งพาต่างประเทศทั้งในด้านเทคโนโลยีการเกษตร เศรษฐกิจ และสาธารณสุข แม้แต่ระบบการศึกษาก็พึ่งพาภูมิปัญญาตะวันตก จนทำให้คนซึ่งเป็นผลผลิตของระบบการศึกษามีวิถีคิดและการดำรงชีวิตแปลกแยกจากวิถีวัฒนธรรมแบบไทย ผลของการพึ่งพาต่างประเทศมากเกินไป นำไปสู่วิกฤตการณ์ในทุกๆด้านของสังคมไทย ทั้งผู้คนและประเทศชาติมีหนี้สินล้นพ้นตัว สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ เกิดปัญหาสังคมมากมาย เป็นต้นว่า ปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวง ปัญหายาเสพติด ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ ในช่วงกว่าทศวรรษที่ผ่านมา จึงได้มีความพยายามที่จะเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศจากการพึ่งพาต่างประเทศมาเป็นการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๐ ณ ศาลาดุสิดาลัย กระทรวงมหาดไทยก็ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ “เศรษฐกิจพอเพียง” ในส่วนของนักวิชาการ นักคิด นักพัฒนา นักบริหาร นักการเมือง นักการศึกษา ผู้นำชุมชน ต่างก็ได้ศึกษา วิจัย และเสนอแนะแนวทางการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง ซึ่งอาจสรุปได้ ๔ ประเด็น คือ การพึ่งตนเองทางการเกษตร เทคโนโลยี เศรษฐกิจ และสาธารณสุข

เพื่อให้เกษตรกรพึ่งตนเองได้ จำเป็นต้องมีการพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมและการพัฒนาผู้นำในชนบทให้มีความสามารถในการพัฒนาองค์กรหมู่บ้าน และเป็นผู้ดำเนินการปรับปรุงการผลิตทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ โดยไม่ต้องเพิ่มพื้นที่ ทั้งยังสามารถลดต้นทุนการผลิตลงด้วย (ณรงค์ หุตานวัชร, ๒๕๓๑: ๔๑-๔๔; อาทิตย์ อุไรรัตน์, ๒๕๔๓: ๗-๘) การที่จะพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตรเพื่อปรับปรุงการผลิตได้นั้นต้องอาศัยงานวิจัยและพัฒนาบนพื้นฐานภูมิปัญญาไทย โดยคำนึงถึงความสมดุลของสภาพแวดล้อม งานวิจัยและพัฒนานี้เป็นองค์ประกอบหลักในการสร้างศักยภาพของชาติให้สามารถพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยีได้ (ณรงค์ โชควัฒนา, ๒๕๔๓: ๑๗; วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, ๒๕๓๑ข: ๓๑-๓๒) ความสามารถด้านเทคโนโลยีของประเทศเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศไปสู่การพึ่งตนเองในทุกๆด้าน

นอกจากความสามารถในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรแล้ว ประเทศไทยยังต้องการความสามารถในการพัฒนาทรัพยากรที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์มาใช้ประโยชน์ให้เต็มที่ เพื่อให้ทรัพยากรที่มีอยู่มีคุณค่าในทางเศรษฐศาสตร์ เช่น การกลั่นน้ำมัน เพื่อที่จะนำน้ำมัน ไปใช้ได้ หรือการฝึกอบรม

คนเพื่อให้มีความรู้และทักษะสำหรับการทำงาน การพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตร เทคโนโลยีการผลิต เทคโนโลยีการศึกษา ตลอดจนเทคโนโลยีอื่นๆ เช่น เทคโนโลยีสารสนเทศและเทคโนโลยีชีวภาพ อันจะนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยีซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, ๒๕๓๑ข: ๑๕-๒๐)

ขีดความสามารถทางเทคโนโลยีเป็นปัจจัยหนึ่งของการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยอื่นอีก ๒ ประการ คือ ระบบเศรษฐกิจและคุณภาพคน ระบบเศรษฐกิจที่เอื้อต่อการพึ่งตนเอง ประกอบด้วยระบบการผลิตที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภค หลังจากบริโภคพอเพียงแล้ว จึงผลิตเพื่อขาย ด้วยระบบการผลิตเช่นนี้ จึงสามารถสร้างระบบการตลาดที่ผู้ผลิตสามารถต่อรองกับตลาดภายนอกชุมชนได้ ส่วนคนมีคุณภาพที่สามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจคือคนที่รู้จักประมาณความต้องการ รู้จักใช้ปัญญาในการดำรงชีวิต มีอิทธิบาทในการทำงาน พัฒนาจิตใจให้อยู่ในกรอบของคุณธรรม และสามารถรักษาคุณภาพชีวิตให้มีความพอเพียงในปัจจัยสี่และปราศจากโรค (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, ๒๕๓๑ก: ๔๔-๔๖) การรักษาสุขภาพให้แข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บนี้เป็นเบื้องต้นของการพัฒนาคุณภาพคนให้สามารถดำรงชีวิตได้ด้วยการพึ่งตนเอง

สำหรับการพึ่งตนเองในการรักษาสุขภาพนั้น การแพทย์แผนไทยเป็นภูมิปัญญาด้านสาธารณสุขที่สืบต่อกันมานับศตวรรษ ก่อนที่จะถูกละเลยเมื่อการแพทย์แผนตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลต่อการสาธารณสุขของไทย และทำให้ประเทศไทยต้องสูญเสียงบประมาณจำนวนมากสำหรับการซื้อยา อุปกรณ์และเทคโนโลยีการแพทย์จากต่างประเทศ การที่จะลดภาวะการพึ่งพาการแพทย์แผนตะวันตกและหันกลับมาพึ่งพาตนเองด้วยการแพทย์แผนไทย จำเป็นต้องมีการศึกษาวิจัยเพื่อฟื้นฟู พัฒนา และให้การศึกษาระชาชนเกี่ยวกับวิธีการรักษาตนเองบนพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจของไทย (ประเวศ วะสี, ๒๕๓๑: ๖๑-๖๒) สาเหตุที่ต้องเริ่มต้นศึกษาวิจัยการแพทย์แผนไทยกันใหม่นั้น เป็นเพราะการแพทย์แผนไทยยังขาดแคลนในเรื่องต่อไปนี้

๑. มาตรฐาน

๒. ค้ำจุน

๓. ระบบการศึกษาต่อเนื่อง

๔. การถ่ายทอดอย่างเป็นระบบ (สุรเกียรติ์ อชานานุภาพ, ๒๕๓๐: ๓๐-๓๖)

ความขาดแคลนทั้ง ๔ ประการนี้เป็นผลมาจากการที่คนไทยไม่มีนิสัยในการจดบันทึก ใช้การจดจำจากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่ การวินิจฉัยอาการและการให้ยาจึงกระทำด้วยการเปรียบเทียบกับประสบการณ์เดิมของแต่ละคน ทำให้ขาดมาตรฐานในการตรวจรักษาและการปรุงยา นอกจากนี้การไม่จดบันทึกยังทำให้ขาดหลักฐานทางวิชาการที่จำเป็นสำหรับการเขียนตำรา และเป็นอุปสรรคสำหรับการพัฒนาการแพทย์แผนไทย เนื่องจากไม่สามารถศึกษาต่อเนื่องจากความรู้เดิมได้ ผู้ที่ต้องการศึกษาการแพทย์แผนไทยทุกคนจะต้องเริ่มสะสมประสบการณ์การตรวจรักษาและการให้ยา

ด้วยตนเอง โดยอาศัยคำแนะนำและการถ่ายทอดจากผู้ที่มิประสบความสำเร็จมาก่อน ซึ่งมีได้เป็นไปอย่างมีระบบขั้นตอน ทำให้การเรียนรู้ไม่ต่อเนื่อง ขาดต่อการลำดับความคิดและทำความเข้าใจ แม้จะมีการศึกษาการแพทย์แผนไทยเป็นสาขาหนึ่งในมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ในระยะแรก แต่ก็มิได้มีผลให้เกิดการพัฒนาการแพทย์แผนไทยให้มีมาตรฐานทางวิชาการเท่าที่ควร เนื่องจากการจัดการศึกษาดำเนินไปไม่นานนัก และได้ยุบเลิกไปในที่สุด มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์จึงจัดการศึกษาการแพทย์แผนตะวันตกเท่านั้น

ภูมิปัญญาไทยในด้านอื่นๆก็ตกอยู่ในภาวะเดียวกับภูมิปัญญาด้านสาธารณสุข ที่นักการศึกษาไทยไม่ได้จัดเข้าเป็นส่วนใดๆในระบบการศึกษาทุกระดับ ตั้งแต่ระดับก่อนวัยเรียนจนกระทั่งระดับอุดมศึกษา ไม่ว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตร กิจกรรมการเรียนการสอน หรือ แม้แต่กิจกรรมเสริมหลักสูตร ทั้งนี้เนื่องจากนโยบายด้านการศึกษาถูกกำหนดขึ้นให้สอดคล้องกับนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศตามแนวทางตะวันตก ระบบการศึกษาไทยจึงมีลักษณะดังนี้

๑. เป็นเครื่องมือของการพัฒนาประเทศไปสู่ความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง
 ๒. มีการบริหารและการจัดการแบบรวมอำนาจ เป็นการผูกขาดอำนาจของภาครัฐ
 ๓. มีรูปแบบสำเร็จรูป ใช้หลักสูตรเดียวกันทั่วประเทศ จึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการที่แตกต่างหลากหลายของชุมชน
 ๔. มีความแปลกแยกจากชุมชน ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน
 ๕. นำไปสู่การพึ่งพา ไม่เชื่อเพื่อต่อการพัฒนาสติปัญญาผู้เรียนให้สามารถเรียนรู้ด้วยตัวเอง เพื่อการพึ่งตนเองได้ ทำให้สังคมชนบทตกอยู่ในภาวะพึ่งพาสังคมภายนอก
 ๖. ละทิ้งภูมิปัญญาเดิมและไม่สร้างความรู้ใหม่
- (ระพี สาคริก, ๒๕๓๐: (๑๑); วิวัฒน์ชัย อัครถาวร, ๒๕๓๐: ๑๒-๑๒; โอวาท สุทรนารักษ์, ๒๕๓๐: (๒๐-๒๒); นิโคไลส เบนเนท, ๒๕๑๘: คำนำ, ๕๘, ๒๑๖)

ลักษณะเหล่านี้ของระบบการศึกษา ทำให้เกิดปัญหาหลายประการ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ๒๕๔๐: ๕๕-๑๐๒; นิโคไลส เบนเนท, ๒๕๑๘: คำนำ, ๕๑; นิเลศ มิสรา, ๒๕๔๓: ๑๕; บัญญัติ บรรทัดฐาน, ๒๕๒๕: ๒-๓; พอล เคนเนดี, ๒๕๔๓: ๕; พิทยา ว่องกุล, ๒๕๔๒: ๑๔๕-๑๕๕; ไพฑูรย์ สนิลรัตน์, ๒๕๒๕: คำนำ; เฟอ์นันโด โรเมอร์, ๒๕๔๓: ๓๕-๓๖; ระพี สาคริก, ๒๕๓๐: (๑๑) และ ๒๕๒๕: ๕-๖); เสน่ห์ จามริก, ๒๕๔๑: ๑๑๕-๑๒๔, ๑๕๐-๑๖๕) ได้แก่

๑. โครงสร้างทางสังคมดั้งเดิมถูกทำลายลง เนื่องจากการลอกเลียนวิถีวัฒนธรรมตะวันตกโดยปราศจากความตระหนักถึงรากฐานที่เป็นเหตุกำเนิดแห่งวัฒนธรรมที่แตกต่าง ประเทศไทยจึงอยู่ในภาวะที่กำลังสูญเสียบรรยากาศของไทย ในขณะที่เดียวกันก็มิอาจเข้าถึงอารยธรรมอย่างตะวันตก

๒. ช่องว่างห่างขึ้นระหว่างกลุ่มคนมีความรู้ (knowledgeable people) กับกลุ่มคนที่มีการศึกษาน้อย ซึ่งก็คือกลุ่มชนชั้นชาวนาที่ยากจนนั่นเอง เพราะความสามารถในการศึกษาขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจ และทรัพยากรทางการศึกษา นอกจากคนยากจนจะขาดโอกาสในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองแล้ว ยังได้รับการกระจายทรัพยากรทางการศึกษาอย่างไม่เท่าเทียมด้วย

๓. ช่องว่างห่างขึ้นระหว่างคนมั่งมีกับคนยากจน ผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีจึงลงทุนเพื่อการศึกษาของบุตรหลานมากขึ้น ทำให้มีโอกาสรอบอบอาชีพที่มีรายได้สูงกว่าผู้ที่ได้รับการศึกษาค่ำกว่าทั้งในแง่ของระยะเวลาและคุณภาพ

๔. ภาวะการว่างงานเพิ่มขึ้น ผู้ได้รับการศึกษามีเป้าหมายการประกอบอาชีพในเมืองใหญ่เป็นสำคัญ ในขณะที่เมืองมีขีดจำกัดในการรองรับแรงงาน

๕. ภาวะการพึ่งตนเองลดลง ชุมชนท้องถิ่นลดความสำคัญลงและความเชื่อมั่นลดน้อยลง ต้องรอการสั่งการจากส่วนกลางและส่วนกลางก็ตกอยู่ใต้อิทธิพลของตะวันตก

ความตระหนักถึงปัญหาการสูญเสียความสามารถในการพึ่งตนเองมีมาเป็นระยะๆ ระยะเวลาแรกในปี พ.ศ.๒๕๐๖ ต่อมาเกิดการพูดถึงอีกครั้งในปี พ.ศ.๒๕๑๒-๒๕๑๘ (ไพฑูริย์ สินลารัตน์, ๒๕๒๕: คำนำ) และช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๕๒๕-๒๕๓๒ ก็มีความพยายามอีกครั้งหนึ่งที่จะศึกษาค้นเหตุของภาวะการพึ่งพาเพื่อนำไปสู่การแสวงหาวิธีการเข้าถึงภาวะการพึ่งตนเอง และทุกครั้งก็จะต้องกล่าวถึงบทบาทของการศึกษาในการพัฒนาศักยภาพของคน ชุมชน และประเทศชาติให้สามารถพึ่งตนเองได้ อย่างไรก็ตาม ความพยายามดังกล่าวไม่มีผลต่อการปรับปรุงระบบการศึกษาเท่าที่ควร สถานการณ์ที่ชนบทพึ่งพาเมือง เมืองพึ่งพาต่างประเทศจึงยังคงอยู่ ทำให้ระดับความรุนแรงของวิกฤตการณ์ทางสังคมและเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นชนิดที่ยากจะหยุดยั้งได้ แนวคิดการพึ่งตนเองจึงถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่งนับแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๐ ซึ่งเป็นปีที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ และเป็นปีเริ่มต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่แปด พ.ศ.๒๕๔๐-๒๕๔๔ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่แปดนี้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของคนเป็นอันดับแรก โดยมีแนวทางการพัฒนาประการหนึ่ง คือ สนับสนุนการกระจายอำนาจการจัดการศึกษาให้ครอบคลุม ชุมชน และท้องถิ่นมีบทบาทในการจัดการศึกษา แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๘ ก็จะมีทิศทางการพัฒนาไปในทางเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและการคุ้มครองทางสังคมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๘ หน้า ๔๒ ซึ่งได้ระบุไว้ว่า “สนับสนุนให้ครอบครัว ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบัน ทางศาสนา มีบทบาทในการจัดการศึกษามากขึ้น เพื่อสร้างทางเลือกที่มีความสอดคล้องกับศักยภาพ และความพร้อมของผู้เรียน ในแต่ละพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายได้อย่างหลากหลายและเหมาะสม”

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒ ได้กำหนดแนวทางการจัดการศึกษาสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่แปด โดยระบุไว้ในมาตรา ๘ ว่า การจัดการศึกษาให้ยึดหลักดังนี้

๑. เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน

๒. ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

๓. การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

การศึกษาตลอดชีวิตประกอบด้วยการศึกษา ๓ ระบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย เนื่องจากการจัดการศึกษาในระบบไม่เพียงพอและไม่เหมาะสมสำหรับการพัฒนา นอกจากนี้การเข้ารับการศึกษาในระบบยังเป็นไปได้ยากและมีราคาแพง จึงจำเป็นต้องส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (Continuing Education: New Policies and Direction, ๑๕๕๓: ๑๑, ๑๕) โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้เรียนที่เป็นผู้ใหญ่ การศึกษาในระบบโรงเรียนทั่วไปมักจะจัดขึ้นสำหรับผู้เรียนในวัยเยาว์ การจัดการศึกษาจึงไม่เหมาะสำหรับผู้เรียนผู้ใหญ่และไม่สามารถตอบสนองเป้าหมายและความต้องการของผู้เรียนผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่อาศัยการศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นหนทางของการแสวงหาความรู้และวัฒนธรรม เพื่อนำไปสู่ฐานะที่สูงขึ้น ในขณะเดียวกัน การศึกษานอกระบบโรงเรียนก็เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม โดยมีหลักการที่จะให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ภูมิประเทศ สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน ตอบสนองความต้องการของชุมชน เพื่อให้เขาเป็นตัวของเขาเอง มีความรู้สึกรับผิดชอบ มีความสามารถสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น พึ่งตนเองได้ (สัญญาวิวัฒน์ และสุริชัย หวันแก้ว, ๒๕๓๐: ๕๗) สังคมจึงจำเป็นต้องมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ตามทฤษฎีและการปฏิบัติงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน การมีส่วนร่วมของสังคมเป็นหัวใจสำคัญที่สุด

สังคมสามารถมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้ ๓ ระดับ

ระดับแรก คือ การมีส่วนร่วมในฐานะผู้เรียน

ระดับที่สอง คือ การมีส่วนร่วมในฐานะผู้สนับสนุน ซึ่งอาจเป็นความสนับสนุนด้านงบประมาณ สถานที่ ตลอดจนทรัพยากรอื่นใดเพื่อการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน รวมถึงการเป็นครูอาสาสมัคร หรือวิทยากร

ระดับที่สาม คือ การเป็นผู้จัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ชาวอโศกเป็นกลุ่มคนที่ให้ความสำคัญต่อการศึกษานอกระบบโรงเรียนอย่างยิ่ง และสามารถมีส่วนร่วมถึงระดับที่ ๓ คือ เป็นผู้จัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อพัฒนาคน ซึ่งชาวอโศกเรียกว่าระบบซัคเกลา (Apinya Feugnfusakul, ๑๕๕๓: ๗๗) โดยมีเป้าหมายที่จะพัฒนาคนให้มีคุณลักษณะ

๕ ประการ* (สุนัย เศรษฐบุญสร้าง, ๒๕๓๑: ๑๑-๑๒) คือ

๑. เลี้ยงง่าย (ใช้ชีวิตเรียบง่าย)
๒. บำรุงง่าย (สอนง่าย พร้อมทั้งจะพัฒนาตนเอง)
๓. มั่นน้อย (มีความปรารถนาน้อย)
๔. มีใจพอ (ยินดีในสิ่งที่ได้ที่เป็นอยู่)
๕. มีการขัดเกลากิเลสของตนเองและผู้อื่น
๖. มีศีลเคร่ง
๗. มีอาการนำเลื่อมใส
๘. ไม่สะสมกอบโกย
๙. ขยัน

บุคคลที่ได้รับการพัฒนาในระดับหนึ่งและต้องการพัฒนาตนเองให้ยิ่งขึ้น ได้รวมกลุ่มกันเป็นชุมชน วิถีชีวิตในชุมชนดำเนินไปตามหลักสัมมาอาริยมรรคมีองค์ ๘** ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียว

* พระไตรปิฎกเรียกว่า วรรณะ ๕ ดูได้ในพระไตรปิฎกเล่ม ๑ และ เล่ม ๒ ทุกสิกขาบท

** ๑. ชาวอโศกใช้คำว่า “อาริยะ” แทนคำว่า “อริยะ” ซึ่งคนทั่วไปเข้าใจว่า หมายถึง ผู้ใช้ชีวิตมีกนน้อยสันโดษปลีกหนีจากสังคมและมีคุณวิเศษในด้านอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ เช่น ทายใจคนได้ นั่งทางใน ปลุกเสกพระเครื่อง สะเคาะเคราะห์ เป็นต้น ซึ่งไม่ใช่วิถีปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือหมายถึง ผู้ที่มีความรอบรู้ในวิชาการพุทธศาสนา สามารถสาธยายธรรมได้กว้างขวางลึกซึ้ง แต่ไม่รวมถึงคุณสมบัติในการลดละกิเลสจนพ้นจากความเป็นทาสลาภ ยศ สรรเสริญ โลภียศุข ตามความเข้าใจของชาวอโศก “อริยะ” คือ ผู้ที่สามารถลดละกิเลสได้ตามลำดับ ๔ ขั้นตอน คือ พระโศคาบัน ละสังโยชน์ ๓ ได้คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัตถัพพตปรามาส พระสกิทาคามี ละสังโยชน์ ๓ ได้กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบาง พระอนาคามี ละสังโยชน์ ๕ ได้ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัตถัพพตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะ พระอรหันต์ ละสังโยชน์ ๑๐ ได้ คือ สังโยชน์ ๕ ดังกล่าวแล้ว และ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุตระจจะ อวิชา เพื่อให้ต่างจาก “อริยะ” ตามความเข้าใจของคนทั่วไป ชาวอโศกจึงใช้คำว่า “อาริยะ” แทนคำว่า “อริยะ”

๒. มรรค ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นถูกต้อง) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริถูกต้อง) สัมมาวาจา (การกล่าวด้วยคำถูกต้อง) สัมมากัมมันตะ (การประกอบกิจการงานถูกต้อง) สัมมาอาชีวะ (การประกอบอาชีพถูกต้อง) สัมมาวายามะ (ความเพียรถูกต้อง) สัมมาสติ (การระลึกรู้ตัวถูกต้อง) และสัมมาสมาธิ (ความมีจิตตั้งมั่นถูกต้อง)

กับกิจกรรมการศึกษา (สุนัย เศรษฐบุญสร้าง, ๒๕๓๑: ๒๕) แม้กระนั้นชุมชนชาวโศกยังได้จัดตั้ง สัมมาสิกขาลัยวังชีวิตขึ้น เพื่อดำเนินงานการศึกษาในระบบโรงเรียนสำหรับสมาชิกชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นพัฒนาการของงานการศึกษาในระบบโรงเรียนของชุมชน ชาวโศกจัดตั้งสัมมาสิกขาลัย-วังชีวิตแห่งแรกขึ้นในปี พ.ศ.๒๕๔๐ ที่ชุมชนราชธานีโศก อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี โดยมีเป้าหมาย ๔ ประการ (โครงการสัมมาสิกขาลัยวังชีวิต, ๒๕๓๕: ๘๕) คือ

๑. สามารถพึ่งตนเองและพัฒนาคน ได้ยิ่งขึ้น
๒. สามารถดำรงสัมมาชีพ โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม
๓. สามารถดำรงสัมมาชีพและช่วยสังคมได้
๔. เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศและเป็นตัวอย่างที่ดีของมนุษยชาติ

ความพยายามของชาวโศกที่จะสร้างสังคมที่ดี และสามารถพึ่งตนเองได้ อันเป็นทางออกของสังคมที่กำลังประสบภาวะวิกฤตในหลาย ๆ ด้านในปัจจุบัน (สมบัติ จันทร์วงศ์, ๒๕๓๑: ๒๑; กนกศักดิ์ แก้วเทพ, ๒๕๔๔: ๑๕๑) อาศัยการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ชุมชนจัดขึ้นเป็นเครื่องมือสำคัญยิ่ง การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองตามแนวคิดของชาวโศกจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ และก่อให้เกิดประโยชน์ในการประยุกต์ใช้ในชุมชนอื่นๆต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองตามแนวคิดของชาวโศก
๒. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองตามแนวคิดของชาวโศก

ขอบเขตของการวิจัย

การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองตามแนวคิดของชาวโศกในการวิจัยนี้เป็นการพัฒนาจากการศึกษาการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในหมู่บ้านชุมชนราชธานีโศก หมู่ ๑๐ ตำบลบึงใหม่ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นชุมชนแห่งแรกของชาวโศกที่จัดตั้งสัมมาสิกขาลัยวังชีวิตขึ้น

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึง กิจกรรมทางการศึกษา ความรู้และนวัตประสบการณ์ที่ชุมชนราชธานี โศกจัดขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการในการพัฒนาพฤติกรรม ความสามารถในการทำงาน และความรู้ทางวิชาการ

รูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึง แผนหรือแบบแผนที่นำมาใช้เพื่อจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน สำหรับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้เรียนในชุมชนเพื่อช่วยให้ผู้เรียนบรรลุวัตถุประสงค์การเรียนรู้ที่ต้องการ รูปแบบการจัดการศึกษามุ่งประกอบ ๘ ส่วน คือ แนวคิดหลักการ เป้าหมาย ผู้นำการเปลี่ยนแปลง กลุ่มเป้าหมาย สาระการเรียนรู้ บริบทการเรียนรู้ การตรวจสอบผล และการติดตามและพัฒนาต่อเนื่อง

การพัฒนา รูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึง การสร้างรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนบนพื้นฐานข้อมูลที่ได้จากการศึกษาแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในชุมชนราชธานี โศก และนำข้อมูลมาจัดระเบียบตามองค์ประกอบ ๘ ส่วนของรูปแบบการจัดการศึกษา คือ แนวคิดหลักการ เป้าหมาย ผู้นำการเปลี่ยนแปลง กลุ่มเป้าหมาย สาระการเรียนรู้ บริบทการเรียนรู้ การตรวจสอบผล และการติดตามและพัฒนาต่อเนื่อง

การพึ่งตนเอง หมายถึง ความสามารถในการดำรงชีวิตโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่และสร้างขึ้นได้ในชุมชน อีกทั้งยังคงรักษาสภาพสังคมชาวพุทธไว้ได้ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม สามารถร่วมกับผู้อื่นแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองและชุมชนภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่ โดยมีการพึ่งพาอาศัยกัน ด้วยความเคารพในคุณธรรมและความสามารถของแต่ละบุคคล

ชาวโศก เป็นคำเรียกรวมถึงนักบวชและญาติธรรม

นักบวช หมายถึง ผู้ปฏิบัติตามธรรมเนียมของพระพุทธเจ้า มี ๓ ฐานะ คือ สมณะ (นักบวชชาย) ปฏิบัติตามจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล (ดูรายละเอียดในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๕ ข้อ ๑๐๓-๑๒๐) และวินัย ๒๒๙ (ดูรายละเอียดในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๑-๒ สามเณร (นักบวชชายที่กำลังฝึกปฏิบัติเพื่อเตรียมตัวบวชเป็นสมณะ) และ ลิกขมาตุ (นักบวชหญิง) ถือศีล ๑๐

ญาติธรรม หมายถึง บุคคลที่ศึกษาและปฏิบัติธรรมตามคำสอนในพระพุทธศาสนา โดยการถือศีล ละอบายมุข รับประทานอาหารมังสวิรัต ฝึกหัดพัฒนาตนเองให้เป็นคนมีวัตรณะ ๕ และดำรงชีวิตตามหลักสัมมาอาริยมรรคมีองค์ ๘

คนวัด หมายถึง ญาติธรรมที่พักอาศัยในเขตพื้นที่ของพุทธสถาน โดยจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของคนวัด และอุทิศตนทั้งชีวิตเพื่อปฏิบัติงานในพุทธสถาน โดยไม่มีรายได้ตอบแทน ไม่มีอาชีพอื่นที่สร้างรายได้ให้เฉพาะตน

ชาวชุมชน หมายถึง ญาติธรรมที่พักอาศัยในหมู่บ้าน นอกเขตพื้นที่ของพุทธสถาน โดยจะต้องปฏิบัติตามระเบียบของชุมชน ชาวชุมชนจะมีทั้งผู้ที่อุทิศตนทั้งชีวิตเพื่อปฏิบัติงานในพุทธสถานโดยไม่มีรายได้ตอบแทนเช่นเดียวกับคนวัด และผู้ที่เสียสละเวลาบางส่วนปฏิบัติงานในพุทธสถานโดยไม่รับค่าตอบแทน แต่ยังประกอบอาชีพอื่นที่สร้างรายได้ให้เฉพาะตน

พุทธสถาน หมายถึง อาณาบริเวณที่ประกอบด้วยสถานที่อาศัยของนักบวชชาวอโศกและคนวัด สถานที่ประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมทางศาสนา

ชุมชน หมายถึง ชุมชนราชธานีอโศก ซึ่งตั้งอยู่ที่หมู่ ๑๐ ตำบลบู่ใหม่ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

เครือข่ายชุมชนชาวอโศก หมายถึง ชุมชนที่ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นชาวอโศกและมีการติดต่อประสานงานรวมทั้งพึ่งพาอาศัยกันกับชุมชนชาวอโศกอื่นๆ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้ทราบแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในชุมชนของชาวอโศก
๒. สามารถพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองตามแนวคิดของชาวอโศก
๓. สามารถนำรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ได้จากการศึกษาไปใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในชุมชนอื่นๆ
๔. เป็นการเพิ่มพูนความรู้ในเชิงวิชาการซึ่งจะมีประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ในประเด็นที่เกี่ยวข้องต่อไป